

a magyar tüzekek bemutatása, s végezetül a cs. kir., illetve a honvéd huszárság kerül sorra. Az utóbbi kettő közötti lényeges eltéréseket itt már egyértelműen az anyagi források, illetve az időhiány miatti praktikus megoldások eredményezték (például a zeke vagy spencer bevezetése az új huszárezredeknel), mivel az eredeti cs. kir. huszárruhák „magyar nemzeti stílusához” (az uralkodó névjelein kívül) semmi kétség sem fért.

Az alapos, a korabeli szabályzatokból vett, illetve a máig meglévő korabeli és rekonstruált ruhadarabokról, felszerelési cikkekről, fegyverekről, valamint viseletükről (és persze mai viselőikről, a hagyományörzőkről is) készített képekkel gazdagon ellátott, jó minőségű kiadványt irodalomjegyzék zárja. (Ugyanakkor kár, hogy a szerző nem szentelt legalább néhány oldalt a magyar gyalogos és lovas nemzetőr, illetve a vadász és műszaki alakulatokban szolgáló, illetve a külföldi „légiós” katonák egyenruhájának.)

A kötetben az alábbi, kisebb hibákat, tévesztéseket vettem észre. A „főparancsnokságok” helyett inkább „főhadparancsnokságok” írandók (12. o.). A „kiegészítő alakulatok” cím alá tévedésből a két másik fegyvernem (lovasság, tüzérség) is „becsúszott” (13. o.). A cs. kir. lovasság 8 vértés és 6 dragonyos ezreddel rendelkezett, és nem fordítva (13. o.). A lovasütegeknél nem minden tüzérnek volt lóva (14. o.), mivel a kezelők jelentős része a löveg talpán kialakított, úgynevezett „bőrhurkán” (ez jól látható a 70. oldal ábrázolásán) ült (itt a cs. kir. hadseregben rendszeresített lovasüteg, illetve a más európai hadseregekben alkalmazott „lovagló üteg” összekeveréséről lehet szó). A magyar oldalon meglévő huszárezredek mellé nem 8 (16. o.), hanem csak 6 új szervezése kezdődött meg, illetve kísérletek történtek a zömmel külföldön ragadt cs. kir. 5., 7., és 12. huszárezredek újrafelállítására is. A cs. kir. 19. „Schwarzenberg” sorgyalogezred (24. o.) ezredtulajdonosa helyesen „Schwarzenberg”. A cs. kir. határőrezredek századonként valóban rendelkeztek 12 (az erdélyiek 16) fő lövésszel, ezek azonban nem vadászoktályokkal (40. o.), hanem inkább 1842 M mintájú „kamrás” puskákkal voltak felszerelve. Az előbbi „kamrás” puskák magyar gyártása nem 1848 (63. o.), hanem 1849 tavaszán kezdődött meg, és a csak a cs. kir. vadász- és határőr-alakulatok rendelkeztek vele, a sorgyalogság nem (uo.). A Belgiumból (és Angliából) 1848 nyarán beszerzett puskák modern csappantyús (lőkupakos) lőfegyverek voltak (64. o.). Az újonnan felállított honvéd huszárezredeknek nem volt ezredtulajdonosuk (98–99. o.), hanem egy kivétellel (16. Károlyi huszárezred) híres magyar történelmi alakok nevét vették fel; és csak két huszárezred (13., 15.) nadrágszíne volt előírásosan sűrű (uo.), a többi négy közül valószínűleg kettő (17., 18.) legalább részben megkaphatta az előírt nadrágját. Végezetül meg lehetett volna jegyezni, hogy az 44., 66., és a 95. oldalakon lévő, Vágó Pál-féle képek eredetileg az *Erdélyi Panoráma* című, az 1849. március 11-i nagyszabású utközetet bemutató kép részei voltak.

A fentiekől függetlenül a recenzens csak ajánlani tudja a fenti kiadványt minden, a 48-as egyenruhák és felszerelések iránt érdeklődő olvasónak, és reméli, hogy a kötet (ahogy az előszóban is elhangzott) valóban csak az első része a Rákóczi-szabadságharctól a második világháború végéig terjedő korszakok magyar egyenruha-viseletét bemutató sorozatnak.

Kemény Krisztián

KOVÁCS ISTVÁN

BEM TÁBORNOK. AZ ÖRÖK REMÉNYEK HŐSE

(*Magyar Napló, Budapest, 2014. 390 o. ISBN 978-963-9961-96-8*)

A történettudomány számára mindig nagy nyereség, ha egy komoly szakmai munkássággal és tapasztalattal rendelkező történész újból feldolgozza az általa már korábban feltárt témát. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc forrásai ugyanis Európa több köz- és magángyűjteményében, a szélrózsa minden irányában találhatók. Emellett Kovács Istvánnak személyes motivációi is vannak a neves lengyel szabadságharc életrajzának megírásában: 1968-ban erdélyi útja során végigjárta a szabadságharc történetének és József Bem tábornok életútjának fontosabb színtereit. Ennek

hatására született meg 1982-ben a Móra Ferenc Könyvkiadó *Így élt...* sorozatában Bem József életrajza. Bár a mű elsősorban népszerűsítő, a szélesebb érdeklődő közönségnek szól, de a műfaj keretein messze túllépett. Fontos hangsúlyozni, hogy az 1945 utáni magyar történetírás Kovács István munkájának megjelenésig már letett az asztalra két Bem életét feldolgozó művet Kovács Endre jóvoltából. (1954., 1979.) Kovács István mostani munkája új szemléletben tárta elénk Bem életrajzát: a lengyel légio és Lengyelország történetének kutatójaként számos olyan adat és szempont birtokába került, amelyet kötetébe beleépített.

József Bem életpályáját megírni nem átlagos történetírói feladat, hiszen olyan személyiségről van szó, akinek feje fölé Petőfi Sándor, a szabadságharc költője glóriakoszorút helyezett. Nincs olyan XIX. századi visszaemlékezés, történetírói, szépirodalmi mű, amely a lengyel szabadsághős-ről nem a legnagyobb elismeréssel szólna. Itt elég csak a szerző által sokat hivatkozott gr. Teleki Sándor *Emlékezéseire* utalnunk. A szűkebb értelemben vett történeti feldolgozások terén azonban már rosszabb a helyzet. Kovács Endre fentebb idézett két munkáján kívül még br. Balás György tábornagy, katonai szakíró készített életrajzot 1927-ben és 1934-ben *Bem apó* címmel.

Kovács István az elmúlt időszakban alaputatásokat folytatott a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Magyar Tudományos Akadémia Kéziratárában és más közgyűjteményekben, széleskörűen hasznosította a visszaemlékezéseket és újabb kutatási eredményeket. Ezek birtokában valóban elérkezett az idő, hogy József Bem születésének 220. évfordulója alkalmából újabb monográfia szülessen életéről és működéséről.

A kötetből megtudhatjuk, hogy a neves lengyel szabadsághős származását számos rejtély övezi. Jelenlegi ismereteink szerint a család Tarnów városi módosabb polgárokhoz tartozott, mely később a nemességét is elismertette. Bem 1794-ben, közvetlenül Lengyelország harmadik felosztása előtt született. A lengyelek számára az ország újraegyesítésének reménye I. Bonaparte Napóleon francia császár politikája révén csillant fel. Az általa létrehozott Varsói Nagyhercegség azonban nem foglalta magába a korábbi Lengyel Királyság teljes területét, ennek ellenére a lengyel hazafiak az egyesítési törekvések bázisának tekintették, így sokan vállaltak szolgálatot annak hadseregében. Ezek közé tartozott a fiatal Bem is, aki az 1. lovas úteghez jelentkezett. Sikeres felvételi vizsga után a Varsói Tüzér és Mérnökkari Iskolába, majd annak Továbbképző Iskolájában folytatta tanulmányait. 1810-ben avatták hadnaggyá, a következő évben főhadnagyként alakulathoz került. 1812-től a danckai erődüzérség állományában szolgált, a létesítményt és az ott állomásozó francia és lengyel csapatokat maga Napóleon is szemlélte. Ezt követően Bem a francia császár szerencsétlen kimenetelű oroszországi hadjáratában vett részt, majd visszatért Danckába. 1813. január 21-től az orosz–porosz csapatok körbezárták az erődöt, amelyet augusztustól az angol flotta is bombázott. Emellett a várban éhínség és járvány lépett fel, így védelem decemberben kapitulált. A védők hősiesség kitarása a francia vezetést és közvéleményt elismerésre készítette, így Bem 19 évesen, 1813. december 20-án megkapta a francia Becsületrend Lovagkeresztjét.

Bem ezt követően az I. Sándor cár által felállított, széleskörű autonómiával rendelkező Kongresszusi Lengyelország hadseregében folytatta a szolgálatot, a Téli Tüzériskolában, ahol a tüzéradókat oktatta, illetve kísérletekbe kezdett a hadiröppentyűk tökéletesítése érdekében. Szakkönyvet írt a gyújtórakétákról. Közben bekapcsolódik a szabadkőműves mozgalomba, amiért elítélik.

Bem megszakítva a katonai pályafutását, az Osztrák Császársághoz tartozó galíciai Lemberg városába költözött egy rokonához, ahol elsősorban gazdálkodással foglalkozott, emellett műszaki tudományokkal is, 1829-ben itt jelent meg a gőzgépekről szóló könyve. Megtervezte a lengbergi könyvtár épületét és annak belső berendezéseit. Kovács István könyve megvilágítja, hogy József Bemben nemcsak egy kiváló katonát és tüzért, hanem egy sokoldalú, a műszaki tudományokban és a gazdálkodásban is jeleskedő személyiséget tisztelhetünk.

1825-ben meghalt I. Sándor cár, az örökébe lépő I. Miklós pedig a konzervatív szent-szövetségi politika híve volt, így nem rokonszenvezett a lengyelek nagyfokú önállóságával. 1830-ban kitört a varsói felkelés, Bem rövidesen hazatért, és visszakerült a hadsereg kötelékébe, ahol őrnagyi rendfokozatot kapott. A szerző mélyrehatóan ismerteti az 1831. évi lengyel-orosz háború eseményeit és Bemnek a harcokban játszott szerepét. Ezek közül kiemelkedett az iganiei ütközet, ahol Bem megcsillogtatta kiváló katonai képességeit, azaz merészségét, manőverező képességét és magas szintű elméleti és gyakorlati tüzértiszti ismereteit. Rövidesen alezredessé léptették elő. Ezt követi az osztrakenkai ütközet precíz leírása és elemzése, ami még inkább öregbítette Bem hírnevét.

A frissen kinevezett alezredes – a tétlenségre kárhozott lengyel tüzéséggel szemben – a parancsnoksága alatt álló lovas úteggel előnyomult és rendkívüli hatékonysággal működött. A harcok során Bem megsebesült, bátor helytállásáért ezredessé nevezték ki. 1831. július 13-án a lengyel tüzéség főparancsnoki tisztét nyerte el. Új beosztásában óriási szervezőmunkával tűnt ki: szorgalmazta az újabb lövegek öntését, a kiképzés fontosságát hangsúlyozta, illetve felhívta a figyelmet a gyorsan mozgó lovas útegek harcászati szerepére. Bár a Szejm még a fővezérséget is felajánlotta számára, de azt visszautasította, az új parancsnok gr. Henryk Dembinski tábornok lett. E szerencsétlen választás, illetve a korábbi hadműveleti hibák következtében a lengyel hadsereg fokozatosan visszavonult és a cári haderő rövidesen elérte Varsót. A lengyel főváros ostroma alatt a védők tüzésége kiválóan működött, a település feladása után Bem példamutató gondossággal szervezte meg a lövegek és a lőszerkészlet evakuálását.

A Poroszországba szorult konföderációs csapatokat rövidesen lefegyverezték, Bem számos társával együtt Franciaországba emigrált. Távollétében a cár halálra ítélte őt, a poroszok szemében sajtócikkei miatt első számú közellenséggé vált. Párizsba érkezése után rövidesen konfliktusba keveredett a radikális Lengyel Nemzeti Bizottsággal, pedig azok kezdetben mély tiszteletet mutatnak irányába. Lajos Fülöp kormányzatában is csalódott, aki csak szólamokkal, és nem gyakorlati tettekkel támogatta a lengyel mozgalmat. Tovább rontotta Bem imázsát a portugáliai lengyel légió szervezésének kudarca, melynek vezérévé őt szemelték ki. A sikertelenség fő oka az volt, hogy a Lengyel Demokrata Társasághoz húzó tisztek nem akartak idegen zsoldba állni. A későbbiek folyamán Bem felfogása sokban közeledett a demokratákhoz, ugyanis az 1846-os galíciai lengyel felkelés rádöbbenette arra, hogy a jobbágyfelszabadítás már nem halasztható tovább, s azt a lengyeleknek maguknak kell megoldaniuk.

1848-ban hazatért az osztrák uralom alatt lévő Galíciába, és a nemzeti gárda egyik kiképzője lett. Figyelme egyre inkább Magyarország felé fordult és a magyar–szláv összefogás szükségességét hangsúlyozta. Bem egy szláv–magyar légiót akart szervezni, amelyet Lengyelország felszabadítása érdekében tervezett felhasználni. Október 6-án kitört a 3. bécsi forradalom, ami Bemot a császárvárosba szőlította. Kezdetben Wenzel Messenhauser bécsi nemzetőr főparancsnok katonai tanácsadójaként tevékenykedett, majd október 16-án Messenhauser megnövelte Bem hatáskörét, akinek törzse főként lengyelekből állt. A bécsi nemzetőrség kitörési próbálkozásait ekkor már Bem irányította, majd a főváros eleste után Magyarországra menekült.

November 3-án a pozsonyi Zöldfa fogadóban Kossuth Lajossal, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökével tárgyalt, akinek az első benyomásai nem voltak túl hízelgőek a külön lengyel tábornokról. Végül Guyon Richárd ezredes mellé osztja be tanácsadóként, akinek a Balthasar Simmunic tábornok elleni akciója Nagyszombatnál kudarccal végződött. Guyon visszavonulása után Bem Pestre utazott. Az Országos Honvédelmi Bizottmány a szerveződő lengyel légió vezetését szánta neki, ez azonban honfitársai ellenállásán, aki közül kiemelkedett a Lengyel Demokrata Társasághoz tartozó József Wysocky őrnagy, megbukott. A mély ellentéték miatt Bem ellenre nyilatkozat írásra kényszerítik meg, a fővárosi magyar sajtó a lövést leadó személy mellé állt. Ezután Kossuth a br. Baldacci Manó vezérőrnagy lemondása miatt megürült erdélyi hadsereg parancsnoki posztját ajánlja fel neki. A lengyel tábornoknak csupán egyetlen feltétele van: beosztása független legyen a fővezértől. Kossuth beleegyezése után Bem elindult új posztját elfoglalni.

Kovács István kiváló elemzést nyújt Erdély politikai, társadalmi, nemzetiségi háttéréről, az 1848. évi politikai és katonai eseményekről. Helyesen állapítja meg, hogy a Partiumba szorult erdélyi magyar haderő újjászervezésében még Bem megérkezése előtt komoly eredményeket ért el Czetz János alezredes és Tóth Ágoston őrnagy. Bem a megérkezése után hamar konfliktusba keveredett Tar Imrével, a sereg élelmezési biztosával, aki nem tűrte el, hogy az új parancsnok beleavatkozzon a polgári hatalom ügyeibe. Ez elővetítette a későbbi konfliktusait az erdélyi teljhatalmú országos biztosokkal. Kovács István analízisén keresztül megismerhetjük Bem személyiségét, a beosztottjainak első benyomásait az újdonsült parancsnokokról. Az észak-erdélyi harcok ismertetésénél fontos lett volna hangsúlyozni, hogy Bem lényegében egy új, reguláris alakulatokkal és tüzéséggel megerősített hadtesttel kezdte meg az ellentámadást, amit nagyban elősegített, hogy a császári hadvezetés kénytelen volt egy dandárt Háromszék ellen vezényelni.

Szintén nagyon fontos kérdés Bem 1848. december 28-án kiadott amnesztia rendelete. Bár Kovács István hangsúlyozta, hogy Bennél a megbocsájtás nem a gyengeség jele volt, sőt, a további

bűncselekményekért szigorú megtorlás helyezett kilátásba, pozitív példaként ő is a lengyel tábornokot állítja, mint a nemzeti megbékélés „apostolát”. Ennek a felfogásnak a gyökerei még a magyar és román marxista történetíráshoz nyúlnak vissza. Itt ugyanis általánosan elterjedt az a nézet, hogy Bem tábornok a toleráns, békéltető nemzetiségi politika híve volt, akit ezirányú tevékenységében a magyar kormány által kinevezett teljhatalmú országos biztosok (Beöthy Ödön, Csány László) gátoltak. Bem személye azért volt ideális számukra, mert nem volt sem magyar, sem román, sem szász, így beleillett az internacionalista forradalmi koncepcióba. Az kétségtelen tény, hogy a lengyel tábornok december 27-én Kolozsváron kelt szövegében bűnbocsánatot hirdetett a múltban elkövetett politikai vétkekre nézve, de január elején már neki is tapasztalnia kellett, hogy az amnesztia politikának gyakorlati haszna alig van. A szászok részéről a kibékülésre való szándék sohasem létezett, a románok részéről is csak néhány politikai vezető részéről. Azonban az egyes prefektusok nem szüntették be a fegyveres ellenállást, a Projet de pacification elfogadása után is csak Avram Iancu volt hajlandó semlegességet fogadni. Bem 1848. december végén egy bizottságot állított fel Besztercén, melynek elnöke gr. Mikes Kelemen ezredes volt. Ez a testület véstörvénysszékként is funkcionált, egy szász tanítót, aki Karl Urban alezredesnek kémkedett, ítélete alapján kivégeztek. Rövidesen megérkezett Nagyenyed elpusztításának híre, így mind az erdélyi magyar politikai vezetők számára, mind a katonai vezetők számára nyilvánvalóvá vált, hogy a román felkelők nem kívánnak élni a feljük nyújtott békejoggal. Beöthy Ödön január elején rendeletet adott ki vadász-csapatok szervezésére, melyek elsődleges feladata a lefegyverzés volt. De nem volt elnézőbb Bem sem. Az Urbán betörő erőt támogató naszód-vidéki határőr román lakosság helyére székelyeket akart telepíteni, eltökélt szándékában csak Csány és Tóth Ágoston ezredes, hadosztályparancsnok erélyes fellépése akadályozta meg. A havasok elleni hadjárat megindítása előtt erélyes parancsokat adott br. Kemény Farkas ezredesnek a román felkelés elfojtására. Vagyis mind a politikai, mind a katonai vezetők hajlandó volt kegyelmet biztosítani azoknak a fegyvert letevő felkelőknek, akik a gyilkolásban és gyűjtögetésben nem vettek részt. Azonban a harcot továbbra is vállalókkal szemben még Bem sem riadt vissza a keményebb eszközök alkalmazásától. Itt persze nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy a román vezetők tárgyalási szándéka csak az időnyerésre irányult, mivel 1849 áprilisában a magyar csapatok győzelmei révén az Érchegységben élelemhiány lépett fel, ami-re pedig idővel a magyar vezetők is rájöttek.

Bemnek az amnesztiaival, illetve a hadsereg élelmezésével kapcsolatos rendeletei már január elején, hivatala átvételekor kiváltották Beöthy Ödön teljhatalmú országos biztos ellenszenvét, mivel azok mélyen beleavatkoztak a polgári hatalom hatáskörébe. Beöthy sorra küldte az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz a Bem intézkedéseit kritizáló leveleit. Beöthy ellenérzései csak fokozódtak Nagyenyed felégetése után (1849. január 8–9.), szerinte Bem kevés haderőt hagyott hátra a visszafoglalt területek biztosításához. Emellett Bem vagy egyáltalán nem, vagy csak szűkszavú jelentéseket küldött a hadi helyzet alakulásáról, ami a harcoló hadsereg ellátását, az utánpótlás szállításának megszervezését szinte lehetetlenné tette. Kovács István nem szentelt teret a fenti ellentét kifejtésének, pedig a kérdéssel már Kovács Endre is foglalkozott. Ez abból a szempontból lett volna indokolt, hogy a polgári és katonai hatalom pozícióharca Erdélyben ekkor kezdődött.

Szintén kiváló elemzést nyújt a szerző Nagyszeben 1849. január 21-én történt sikertelen ostromáról. Helyesen állapítja meg, hogy Bem a felderítést elhanyagolta, bízott a meglepetés erejében. Ugyanakkor elítéli Czetz János alezredest, aki dandárjával késve érkezett az ütközet helyszínére. Czetz aligha rendelkezett olyan eszközökkel, amely a megerősített, nagy kaliberű lövegekkel ellátott nagyszabású védelem leküldésére alkalmas lett volna. Kovács István mélyrehatóan elemzi a Bem–Petőfi kapcsolatot, valamint az erdélyi orosz intervenció politikai és diplomáciai hátterét. Kiemeli, hogy a Bem által lengyel hadifoglyokból szervezett légió nem vált be, alkalmatlan volt Lengyelország felszabadítására. Ugyanakkor – mint ahogyan a szerző helyesen rámutat – Bem politikája e téren ellentmondásos volt, mivel később Dembinski galíciai betörését határozottan ellenezte. A hadtörténeti kutatások legújabb eredményeinek felhasználásával készült el az 1849. február 9-én vívott piski ütközet analízise, ugyanakkor az Urban ellen vívott február végi harcok bemutatásánál a szerző figyelmen kívül hagyta aényt, hogy az Észak-Erdélybe betört császári-királyi csapatok a galíciai főhadparancsnokság rendeletére még a magyar ellentámadás előtt megkezdték a visszavonulást. Ennek következménye volt a Bem által elrendelt naszód-vidéki székely telepítés,

ami kudarcot vallott. A politikai hatalom és Tóth Ágoston ezredes, beszercei hadosztályparancsnok eleve elleneztek azt, de az elképzelés objektív okok miatt is kivitelezhetetlen volt.

A szerző Bem felhívását a naszód-vidéki székely telepítésre egy praktikus katonai elme szüleményének tartja. Tekintettel arra, hogy a helyi lakosság segítette Karl Urban ezredes februári betörését, Bem helyükre székelyeket akart telepíteni, akik majd őrzik a határokat. Csakhogy – és ezt jobban ki kellett volna emelni – a telepítés a polgári hatalom hatáskörébe tartozott, s Bem durván beleavatkozott annak jogkörébe. Csány rögtön fellépett ellene, jelentései révén Kossuth sem támogatta az elképzelést. Gál Sándor ezredes, székelyföldi hadosztályparancsnok küldött körülbelül 2000 főt Maros- és Háromszékről, a telepesek kiválasztásánál – Gál Dániel beszercei kormánybiztos jelentése szerint – az erőszakos módszerek alkalmazásától sem riadtak vissza. A Bukovinába menekült román határőrök kunyhóiban ugyanis családtagjaik laktak, kiknek kilakoltatását Tóth ezredes embertelen tennék tartotta, az érkező telepeseket visszafordította otthonaikba, a zúgolódást Gál Dániel csak 14 veder bor kiosztásával tudta elaltatni.

Nagyon érdekes fejezetét képezi a kötetnek a honvédek egészségügyi és mai modern kifejezéssel élve „társadalombiztosítási” ellátásáról szól fejezete, amely komoly levéltári háttérre épül és kiegészíti Egyed Ákosnak az e tárgyban elvégzett kutatásait.

Erdély visszafoglalásának következő fontos dátuma volt Nagyszeben 1849. március 11-i elfoglalása. Kovács István Puchner hadvezéri képességeit értékelve megállapítja, hogy a császári-királyi tábornok nem állt a helyzet magaslatán a hadjárat során. Itt azonban érdemes lett volna figyelembe venni Gyalóky Jenő szempontjait is, aki tényekre támaszkodva felülbírált a Puchnerről vallott hagyományos felfogást. Ugyanakkor helyesen hívja fel a figyelmet a szerző arra, hogy bár Bem erői minden tekintetben hátrányban voltak az osztrák–oros csapatokkal szemben, mégis ők győztek.

A város elfoglalásakor Bem kiáltványt bocsátott ki, amelyben hangsúlyozta a magyar hadsereg harcának nemzetközi jellegét, ami a lengyel légió szervezésében nyilvánult meg. Itt azonban érdemes lett volna – támaszkodva Irmédi-Molnár László monográfiájára – a légiót lefegyverző Tóth Ágoston szerepéről is írni, akit bár Bem leváltott, ám Szent-Iványi Károly teljhatalmú országos biztos javaslatára Kossuth a beteg Czetz helyett az erdélyi haderő élére állított. Az már csak Tóth bölcs belátásának köszönhető, hogy nem fogadta el az új beosztást.

Bem Nagyszebenre hadisarcot vetett ki, amit elsősorban katonái felszerelésére és jutalmazására fordított, ugyanakkor élénk diplomáciai tevékenységbe kezdett a román fejedelemségeket megszálló török csapatok vezetőjével. E téren nagyon fontos kútfők Németh László és Mikó Mihály kormánybiztosok jelentései a moldvai és havasalföldi történeésekről, melyeket Kovács István többször is idéz. A téma feldolgozásánál Kovács István kiválóan hasznosította a Csány-levéltár forrásanyagát. Ugyanakkor Teleki Sándor Emlékezéseinek folyamatos idézésénél indokolt lett volna az óvatosság, bár az utóbbi élvezetes és fantáziadús olvasmány, valóságartama miatt erős kritikával kezelendő.

Nagyon fontos fejezet az 1849. évi magyar újoncozást felvázoló rész. A szerző ismerteti annak bonyodalmát, különösen a román és szász lakosság ellenállását, valamint a székely székekben jelentkező társadalmi problémákat.

Ezután Kovács István bemutatja Bem bánati hadjáratát és haderő szervezési tevékenységét. Erdély katonai kerületekre való felosztásának bemutatásánál azonban érdemes lett volna kitérni a Kossuthal való ellentétére, mivel az egyes hadosztályparancsnokok közigazgatási jogkört is gyakoroltak.

Lényegében elmondhatjuk, hogy Kovács István aprólékosan kitért Bem erdélyi tevékenységének minden mozzanatára. A fentebb már említett Bem–Petőfi kapcsolat alakulásán túl megismerhetjük a Bemről kialakított lengyel és magyar képet, a Madersprach Károllyal való kapcsolatát, a Vécseyvel való ellentétét, melynek szerencsétlen alakulására Petőfi is nagy befolyással volt, illetve háromszéki látogatását.

A szerző alapos és helytálló értékelést ad az orosz betörés előtti erőviszonyokról, és Bem legnagyobb érdemének azt tartja, hogy több mint két hónapig feltartóztatta a cári csapatokat Erdélyben. A beszercei hadosztály harcainál joggal felhívta a figyelmet Dobai József alezredes, hadosztályparancsnok alkalmatlanságára, akit végül Bem leváltott. Itt azonban érdemes lett volna megemlíteni, hogy Dobai elődjét, Tóth Ágoston ezredet, aki a délvidéki hadszíntéren kiválóan megállta a helyét, éppen Bem távolította el posztjáról.

Átfogó és szakmailag teljesen helytálló képet kapunk Bem székelyföldi harcairól és moldvai betöréséről, elsősorban Gyalókay Jenő kutatásaira támaszkodva. Az utóbbi hadműveletet később többen is bírálták, pedig ez, ahogyan a szerző is emlékeztet, Lüderset a Székelyföld felé kényszerítette Nagyszeben alól. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az erdélyi hadtest állományának nagy része sorozott volt és az orosz támadás idején a szökések általánossá váltak nemcsak a román vagy szász, hanem a magyar honvédek körében is. Szintén nagyon fontos rész a segesvári és nagyszebeni ütközeteket bemutató fejezet, amely a hadtörténeti kutatások legújabb eredményeire támaszkodik. Ugyanez állapítható meg a temesvári csata értékelésénél is, ahol a szerző Bem könnyelmű magatartására hívta fel a figyelmet. A kötet végén Bem meneküléséről és a török emigrációban való ténykedéséről olvashatunk.

A kötetet név- és tárgymutató zárja, illetve gazdag illusztrációs anyaggal rendelkezik, amely elsősorban Hermann Róbert magángyűjteményéből származik. Sajnálatos ténynek tartom, hogy a magas jogdíjak miatt a hazai közgyűjtemények anyagára egy ilyen komoly tudományos értékekkel bíró mű sem támaszkodhatott. A magas szakmai színvonal miatt a recezens minden elfogultság nélkül csak ajánlani tudja a kötetet mind a történészek, mind az érdeklődő közönség figyelmébe.

Süli Attila

PAWEŁ WIERZBICKI

DYWIZJA KOZAKÓW SUŁTAŃSKICH

Polityczno-wojskowe koncepcje stronnictwa Czartoryskich w okresie wojny krymskiej (1853–1856)

(A Szultáni Kozákhadosztály. A Czartoryski-párt politikai-katonai koncepciói a krími háború idején [1853–1856]. *Prace naukowe Muzeum Narodowego w Krakowie, Kraków, 2013. 316 o.*
ISBN 798-83-7581-147-6)

2006-ban a Lengyel Tudományos Akadémia varsói Történettudományi Intézetében nemzetközi tudományos konferenciával és kiadványokkal emlékeztek meg a krími háborút lezáró párizsi békekötés, s így a keleti kérdés megoldását célzó háború százötvenedik évfordulójáról. A konferencia *A krími háború – különböző civilizációk konfrontációja* című, több éven át tartó kutatási program eredményeinek összegzése volt. Az anyagát 2008-ban közzétevő *Polacy i ziemie polskie w dobie wojny krymskiej* (A lengyelek és a lengyel földek a krími háború idején) című kötetben olvasható többek között Paweł Wierzbicki *Działalność Sadyka Paszy w czasie wojny krymskiej na tle jego relacji z obozem Czartoryskich* (Sadyk Pasa tevékenysége a krími háború idején a Czartoryski-tábornak küldött jelentései tükrében) című előadásának szövege is. Az azóta eltelt évek kutatómunkájának anyagát szerkesztette könyvbe és jelentette meg a most ismertető kötetet.

A 2006-os konferencia címéből és a hozzá kapcsolódó előadások, kötetek címeiből is kiderül, hogy a krími háborúban a lengyelek tevékenyen részt vettek. Ez a XIX. század európai történetét ismerve természetesnek is tetszhet, hiszen a háború Lengyelország egyik felosztója ellen folyt, s Oroszország veresége a Szent Szövetség helyett egy új európai rendet teremthetett, melynek gyámköve a helyreállított Lengyelország lett volna. Az 1830/31-es lengyel szabadságharc leverése után Nyugat-Európában megszerveződött „Nagy Emigráció” konzervatív szárnyának (Hotel Lambert) vezetője, Adam Czartoryski és ideológiájának politikai örököse, a magyar szabadságharc utolsó szakaszában is részt vett Władysław Zamoyski az apránként nemzetközivé terebélyesedő orosz–török konfliktusban az első pillanattól kezdve fegyveres erővel akarták képviselni a lengyel érdekeket. Ez az elmúlt bő félévszázad hagyományaiból következően lengyel légio felállítását jelentette.

A Nagy Emigráció másik befolyásos tábora, a Lengyel Demokrata Társaság ennek ellene volt, s éppen a korábbi öt és fél évtized tapasztalatai alapján hirdette azt, hogy a lengyelek ne vállaljanak